

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XIV (2016)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.14.17

Sabina Kwiecień

Poznańskie czasopisma dla dzieci i młodzieży do 1918 roku¹

Polska prasa ukazująca się na ziemiach pod panowaniem pruskim, choć wychodziła od 1871 roku w jednolitych warunkach prawno-politycznych określonych przez prawo i politykę państwa pruskiego, była zróżnicowana terytorialnie. Prowincję Poznańską, Prusy Zachodnie i Wschodnie, Śląsk, jak stwierdził Władysław Marek Kolasa, odróżniały tradycja prasowa, struktura społeczna społeczeństwa i poziom zurbanizowania². Zdaniem wspomnianego wyżej prasoznawcy cechą charakterystyczną prasy polskiej w dzielnicy pruskiej, poza Prowincją Poznańską, gdzie dominującym ośrodkiem prasowym stał się Poznań, była decentralizacja. Ponadto, polska prasa ukazująca się w zaborze pruskim odróżniała się od wydawnictw zaboru rosyjskiego i austriackiego. W dzielnicy pruskiej dominowała prasa ogólnoinformacyjna, szczególnie lokalna³. Głównym jej celem była obrona narodowości, przysłaniająca kwestię interesów klasowych⁴. Istotna dla rozwoju prasy w dzielnicy pruskiej była liczna publiczność czytelnicza. W 1879 roku liczba potencjalnych czytelników wynosiła blisko 1,9 mln spośród ok. 2,2 mln Polaków, którzy zamieszkiwali te tereny⁵. Wpływ na czytelnictwo prasy w tej dzielnicy miały niski stopień analfabetyzmu, poziom zamożności i dobre warunki komunikacyjne⁶.

Na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim ukazywały się 83 pisma dla dzieci i młodzieży w języku polskim, z czego 75 przypadło na tereny etnicznie polskie lub zamieszkałe przez ludność autochtoniczną, zaś 8 drukowano w głębi Niemiec⁷. Dla porównania można dodać, że w zaborze rosyjskim do 1918 roku wyda-

---

¹ Artykuł powstał w oparciu o kwerendy i badania finansowane w ramach grantu NCN nr UMO-2013/11/B/ HS2/02589, ID 23859: Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku.

² W. M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku) naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013, s. 360.

³ Ibidem, s. 363.

⁴ W. Jakóbczyk, *Prasa w Wielkopolsce (1859–1918)*, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 201.

⁵ W. M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)...*, s. 363.

⁶ Ibidem.

⁷ Listę czasopism dla dzieci i młodzieży wydawanych na ziemiach polskich pod panowaniem niemieckim do 1918 roku ustalono przy pomocy Bazy Polskiej Prasy dla dzieci i młodzieży do 1918 roku, opracowanej przez W. M. Kolasę na podstawie kwerend zespo-

wanych było 355 tytułów, a w austriackim ukazywały się 171 tytuły polskiej prasy dla dzieci i młodzieży, zagranicą 22 tytuły. Geografię prasy w języku polskim w dzielnicy pruskiej i Niemczech do 1918 roku obrazuje tabela 1.

Tab. 1. Geografia prasy w języku polskim w dzielnicy pruskiej i Niemczech do 1918 roku

Prowincja Poznańska	Liczba tytułów	Prusy Zachodnie i Wschodnie	Liczba tytułów	Śląsk	Liczba tytułów	Inne prowincje Niemiec	Liczba tytułów
Poznań	28	Chełmno	3	Bytom	2	Bochum	4
Inowrocław	2	Gdańsk	2	Huta Królewska	2	Karlsruhe	1
Kościan	2	Grudziądz	1	Katowice	1	Monachium	2
Leszno	2	Lubawa	1	Mikołów	1	Berlin	1
Pleszew	1	Toruń	3	Wrocław	4		
Ostrów	3	Świecie	1	Opole	4		
Nakło	1	Pelplin	3	Olesno	1		
Bydgoszcz	3	Chojnice	1	Gliwice	1		
Strzelno	1						
Śrem	1						
Razem	44	Razem	15	Razem	16	Razem	8

Źródło: Baza Polskiej Prasy dla dzieci i młodzieży do 1918 roku, opracowana przez W. M. Kolasę na podstawie kwerend zespołu realizującego projekt pod kierownictwem K. Woźniakowskiego⁸.

Poznań był najważniejszym ośrodkiem wydawniczym prasy dla dzieci i młodzieży w Prowincji Poznańskiej. Liczba wydawanych pism dla młodego czytelnika w samym Poznaniu przewyższała liczbę tytułów wydawanych w Prusach Wschodnich i Zachodnich oraz na Śląsku. Stanowił również centrum życia kulturalnego Polaków z dzielnicy pruskiej. Rozwój prasy dla młodego odbiorcy uwarunkowany był stosunkami społeczno-narodowymi, liczbą ludności. Powstawaniu pism dla dzieci i młodzieży sprzyjała świadomość kulturalna społeczeństwa polskiego, z którego wywodzili się liczni wydawcy i dziennikarze, mecenas ziemiański i kościelny⁹.

łu realizującego projekt pod kierownictwem K. Woźniakowskiego w ramach grantu NCN nr UMO-2013/11/B/HS2/02589, ID 23859: Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku. Kwerendy były prowadzone w bibliotekach krajowych m.in. tj.: Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz zagranicznych: Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka we Lwowie, Biblioteka Uniwersytetu Lwowskiego. Kwerendy źródłowe i bibliograficzne m.in.: J. Jarowiecki, *Prasa lwowska w latach 1864–1918: bibliografia*, Kraków 2002; S. Grabowski, *Na przyszły pożytek*, Pułtusk 2001; M. Jakubek, *Prasa krakowska 1795–1918*, Kraków 2004; E. Boczar, *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży – wiek XIX*, Warszawa 2010; S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935; S. Zahradnik, *Czasopiśmiennictwo w języku polskim na terenach Czechosłowacji w latach 1848–1938*, Opole 1989; *Bibliografia historii Polski XIX i XX w.*, t. 3, 1865–1918, część 1, Materiały ogólne, vol. 1, pod kier. S. Sokołowskiej, Warszawa 2000; *Bibliografia historii Polski XIX i XX w.*, t. 3, 1865–1918, vol. 2, pod kier. S. Sokołowskiej i I. Ossowskiej, Warszawa 2010.

⁸ Ibidem.

⁹ W. Jakóbczyk, *Prasa w Wielkopolsce (1859–1918)...*, s. 199.

W omawianym okresie w Poznaniu wzrastała liczba ludności, zróżnicowanej pod względem narodowym i religijnym. Pod koniec lat 30. XIX wieku w mieście mieszkało około 37 tys. mieszkańców¹⁰. W 1846 roku Poznań liczył 38 027 mieszkańców. Językiem polskim posługiwało się 5475 osób, co stanowiło 14,4% ogółu ludności Poznania, po polsku i niemiecku mówiło 23 658 mieszkańców (62,2%), języka niemieckiego używało 8894 osób (23,4%)¹¹. W 1910 roku w Poznaniu mieszkało 156 691 ludności, z tego 89 351 mówiącej wyłącznie po polsku (57%). Językiem niemieckim posługiwało się 65 319 osób (41,7%), polskim i niemieckim 1311 (0,8%), a innymi językami 710 (0,5%)¹².

Szczególnie istotne dla rozwoju polskiej prasy w Poznaniu było zniesienie w 1885 roku tzw. opłaty stempowej, obciążającej wcześniej wydawców czasopism¹³. Drugim ważnym czynnikiem warunkującym ożywienie ruchu wydawniczego na rynku prasowym było nasilenie u schyłku XIX wieku działalności masowych organizacji społecznych, korzystających z względnej swobody politycznej¹⁴. Aktywne stały się środowiska mieszczańskie i inteligenckie, które dążąc do realizacji celów społecznych, politycznych czy gospodarczych, zakładały stowarzyszenia i wydawały prasę¹⁵.

Doniosłą rolę w rozwoju prasy odgrywały poznańskie firmy publikujące wydawnictwa periodyczne oraz drukarnie z odpowiednim zapleczem technicznym. Adam Jazdon zidentyfikował 222 podmioty, które zajmowały się produkcją, wydaniem lub sprzedażą książek w Poznaniu w latach 1815–1914¹⁶. Podkreślić trzeba, że obok siebie funkcjonowały firmy polskie, niemieckie i żydowskie docierające do odbiorców z własnego kręgu językowego¹⁷. Poznań był także jednym z większych w zaborze pruskim ośrodkiem drukarskim wydającym polskie książki dla młodego czytelnika¹⁸. Elżbieta Boczar zwróciła uwagę na działalność firm wydawniczych publikujących książki dla dzieci i młodzieży, były to: Drukarnia Deckera, Księgarnie Jana Konstantego Żupańskiego, Walentego Macieja Stefańskiego, Napoleona Kamińskiego, Ludwika Merzbacha, Władysława Simona, Mieczysława i Jarosława Leitgebów, Józefa Chociszewskiego, Adama Cybulskiego i Karola Kozłowskiego¹⁹.

Początki polskiej prasy dla dzieci i młodzieży w Poznaniu pod panowaniem pruskim sięgają lat 30. XIX wieku. W 1832 roku ukazywał się kwartalnik „Rozrywki dla Dzieci”, w latach 1836–1837 wychodził „Magazyn Powieści dla Dzieci” wydawany przez Teodora Scherka. Autorem większości utworów zamieszczanych na łamach periodyku był Christoph von Schmid – rzymskokatolicki duchowny, pisarz i autor pieśni kościelnych. Kolejne próby stworzenia stałego pisma dla młodego odbiorcy

¹⁰ M. Kędelski, *Stosunki ludnościowe w latach 1815–1918*, [w:] *Dzieje Poznania*, t. 2, cz. 1, red. J. Topolski, L. Trzeciakowski, Warszawa-Poznań 1994, s. 226.

¹¹ S. Borkowski, *Stosunki społeczno-gospodarcze. Ludność*, [w:] *Dzieje Wielkopolski. Lata 1973–1918*, t. 2, red. W. Jakóbczyk, Poznań 1973, s. 69.

¹² *Ibidem*, s. 362.

¹³ Zob. A. Jazdon, *Wydawcy poznańscy 1815–1914. Kształtowanie środowiska i repertuaru wydawniczego*, Poznań 2012, s. 185; W. Jakóbczyk, *Prasa w Wielkopolsce (1859–1918)...*, s. 199.

¹⁴ A. Jazdon, *Wydawcy poznańscy 1815–1914...*, s. 185.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 169.

¹⁷ *Ibidem*, s. 185–186.

¹⁸ E. Boczar, *Wydawcy polskich książek dla dzieci i młodzieży w zaborze pruskim w XIX wieku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2015, nr 1(2), s. 13.

¹⁹ *Ibidem*, s. 13–20.

zostały podjęte w latach 50. XIX wieku. Ewaryst Estkowski w latach 1850–1853 redagował „Szkółkę dla Dzieci”, kontynuowaną pod tytułem „Szkółki dla Młodzieży” (1854–1855). Lata 70. XIX wieku to początek okresu kulturkampfu i wzmożonej polityki germanizacyjnej wobec Polaków. W tym czasie ukazywały się na terenie Poznania cztery tytuły adresowane do młodego odbiorcy. W gronie ich twórców znaleźli się: Władysław Bełza, Józef Chociszewski. Po ustąpieniu Ottona von Bismarcka (1890) nastąpiło ożywienie na rynku prasy dla dzieci i młodzieży. W latach 90. XIX wieku pojawiły się dwa tytuły, a od początku XX wieku obserwujemy, iż niemal każdy rok przynosił nowy periodyk. Liczbę tytułów poznańskich czasopism dla dzieci i młodzieży w latach 1832–1918 ilustruje tabela 2.

Tab. 2. Data początkowego i końcowego ukazywania się poznańskich czasopism dla dzieci i młodzieży do 1918 roku

Liczba tytułów czasopism w danym roku	Nowo powstałych	Zlikwidowanych
1832	1	1
1836	1	–
1837	–	1
1850	1	–
1853	–	1
1854	1	–
1855	–	1
1870	1	–
1871	2	2
1872	1	–
1873	–	1
1874	–	1
1878	1	1
1894	1	–
1897	1	–
1900	–	1
1903	1	–
1904	1	–
1905	1	1
1907	1	–
1908	1	1
1909	–	1
1910	1	1
1911	1	1
1913	2	–
1914	1	2
1916	2	2
1917	3	1
1918	1	1
Po 1918	–	–

Źródło: Baza Polskiej Prasy dla dzieci i młodzieży opracowana przez W. M. Kolasę na podstawie kwerend zespołu realizującego projekt pod kierownictwem K. Woźniakowskiego.

Spośród 28 tytułów prasowych dla dzieci i młodzieży ukazujących się w Poznaniu zdecydowaną większość stanowiły pisma, które nie funkcjonowały zbyt długo: 10 tytułów nie przetrwało dłużej niż jeden rok; 7 utrzymało się od jednego do dwóch lat; 3 do trzech lat; 6 od 6 do 9 lat przetrwało; a 2 periodyki dłużej niż 10 lat.

Częstotliwość ukazywania się poszczególnych polskich pism dla młodego odbiorcy w Poznaniu do roku 1918 była różna. Wydawano: 9 tygodników, 2 dwutygodniki, 12 miesięczników, 2 kwartalniki oraz 3 pisma o nieregularnej częstotliwości.

Wstępna klasyfikacja czasopism z uwagi na wiek odbiorcy pokazała, że 17 tytułów (w tym 8 dodatków) kierowanych było do dzieci, a 11 pism do młodzieży. Typologia tematyczna ujawniła, że w grupie czasopism dla dzieci dominowały te o charakterze ogólnym, wyjątek stanowiły pisma religijne i etyczne. W zbiorze pism dla młodzieży dominowały periodyki o ogólnej treści, ale pojawiły się czasopisma religijne, etyczne, kulturalne, harcerskie i szkolne (zob. tabela 3).

Tab. 3. Poznańska prasa polska dla dzieci i młodzieży do 1918

Rodzaj czasopisma	Liczba tytułów dla dzieci	Liczba tytułów dla młodzieży	Łączna liczba tytułów
Ogólne	15	5	20
Religijne	1	–	1
Etyczne	1	1	2
Kulturalne	–	2	2
Harcerskie	–	2	2
Szkolne	–	1	1
Razem	17	11	28

Źródło: Baza Polskiej prasy dla dzieci i młodzieży do 1918 roku opracowana przez W. M. Kolasę na podstawie kwerend zespołu realizującego projekt pod kierownictwem K. Woźniakowskiego²⁰.

Polska prasa dla dzieci pod panowaniem pruskim²¹

Spośród piętnastu poznańskich periodyków dla dzieci o charakterze ogólnym, wydawanych pod panowaniem pruskim, na czternaście tytułów osiem z nich

²⁰ Zob. przypis 7.

²¹ O polskiej prasie dla dzieci i młodzieży pod panowaniem pruskim pisali m.in.: W. Frąckowiak, *Polskie czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży na Pomorzu w latach 1865–1920 oraz jego aspekty oświatowe i patriotyczne*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, t. 17, nr 2; W. Frąckowiak, *Pedagogiczne aspekty polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach Zachodnich w okresie rządów Bismarcka (1862–1890)*, Bydgoszcz 1979; W. Frąckowiak, *Pedagogiczne tendencje pomorskiej i kujawskiej prasy polskiej dla dzieci i młodzieży w latach 1891–1920*, Bydgoszcz 1981; J. Albińska, *Procesy prasowe redaktora „Dziennika Kujawskiego” Józefa Chociszewskiego z lat 1893–1896*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2011, nr 1 (6); J. Albińska, M. Popławska, *Chelmińskie „Tygodnik dla Dzieci i Młodzieży Józefa Chociszewskiego w aspekcie potrzeb dydaktyczno-wychowawczych na Pomorzu*, „Roczniki Naukowe. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego w Gdańsku” 1973, nr 3, s. 329–349; J. Pysio, *Czasopisma dla dzieci Józefa Chociszewskiego*, „Studia Sztuki Dziecięcej” 1989, z. 4, s. 59–69; I. Lewańska, *„Szkołka dla dzieci” Ewarysta Estkowskiego*, [w:] *Rozprawy z historii literatury dla dzieci i młodzieży*, Wrocław 1958, s. 11–91; D. Kamisińska, *Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2015, vol. 13, s. 15–51.

stanowiły dodatki do prasy ogólnoinformacyjnej. Znane tytuły periodyków dla dzieci o charakterze ogólnym to: „Rozrywki dla Dzieci” (1832–1832), „Magazyn Powieści dla Dzieci” (1836–1837), „Szkółka dla Młodzieży” (1854–1855), „Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” (1870–1873), „Pismo dla Dzieci i Młodzieży” (1871–1871)²², „Promyk” (1871)²³, „Warta” (1918–1920).

Dodatki o charakterze ogólnym to: „Szkółka dla Dzieci” (1850–1853) – dodatek do „Szkoły Polskiej”; „Biblioteczka dla Działwy” (1904–1905) – dodatek „Tygodnika Polskiego”; „Gazetka dla Działwy” (1905–1909) – dodatek „Przyjaciela Ludu”; „Mój Przyjaciel” (1872–1874) – dodatek „Kuriera Poznańskiego”; „Prawda Działwie Polskiej” (1917–1918) – dodatek do „Prawdy”; „Przyjaciel Działwy” (1903–1916) – dodatek „Przyjaciela Ludu”; „Szkółka Domowa” (1894–1900) – dodatek „Gońca Wielkopolskiego”; „Szkółka Polska” (1907–1908) – dodatek „Orła”.

Najważniejszą rolę odgrywały pisma Ewarysta Estkowskiego, które pełniły rolę podręczników dla dzieci polskich oraz wzór dla innych wydawców i redaktorów, między innymi dla Józefa Chociszewskiego. Pierwszy zeszyt „Szkółki dla Dzieci” – dodatku do „Szkoły Polskiej” – ukazał się w kwietniu 1850 roku²⁴. Pismo było miesięcznikiem poświęconym nauce i rozrywce. Drukowane było przez Walentego Stefańskiego²⁵. Poszczególne zeszyty składały się na tomy, posiadające ciągłą numerację. Tom wydany w danym roku zawierał spis treści. Ryszard Waksmund stwierdził, że:

wiele ówczesnych periodyków, z wiadomych względów, będzie funkcjonować na podobnych prawach co książka – jako „magazyn swoistych zasobów kulturowych” – do którego można sięgać niejednokrotnie, w miarę potrzeby, bez obawy o rychłą dezaktualizację treści²⁶.

Twierdzenie to można odnieść do pisma Estkowskiego, który swoich czytelników w pierwszym numerze witał słowami:

Widzicie dzieci co dzień różne pisma: Gazetę Polską, Wielkopolanina, Wiarusa, Tygodnik kościelny, Szkołę polską i inne. (...) Wszyscy mają pisma dla siebie, tylko dzieci nie mają. A czemużby i dzieci pisma swego mieć nie miały? Wszakże dzieci też się uczą czytać, też są ciekawe, też chętnie ładne rzeczy czytają. Nie prawda kochane dzieci? Ja znam was, ja znam dzieci polskie, wiem, że jesteście bardzo ciekawe do ładnej książki. A że was szczerze kocham i że chciałbym, aby wszystkie dzieci polskie ładne rzeczy czytały, i żeby się wesoło zabawiły, i żeby się dowiedziały o różnych pięknych rzeczach; więc dlatego i wy odtąd będziecie miały swoje pismo, które ja wam będę pisał i co miesiąc pocztą przysyłał. (...) To pismo dla was nazywa się Szkółka dla Dzieci. (...) W szkole dzieci o różnych ciekawych rzeczach się dowiadują i przeróżnych pięknych

²² Pismo nie odnalezione. Informacje na podstawie *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku...*, s. 125.

²³ Pismo wydawał Władysław Bełza, redaktorem odpowiedzialnym był Małecki. Ukazywało się jako tygodnik.

²⁴ Zob. I. Lewańska, „Szkółka dla dzieci” Ewarysta Estkowskiego...

²⁵ Zob. J. Krausowa, *Walenty Stefański*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981.

²⁶ R. Waksmund, *Periodyki dziecięce w systemie książki: studium historycznoporównawcze*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie” 1981, t. 21, s. 45.

a dobrych rzeczy się uczą: więc wy, dzieci kochane z tej pisanej Szkółki też tak wiele pięknych a ciekawych rzeczy dowiadywać się będzie. Będę wam opowiadał piękne powieści, stare dzieje; pisać wam będę o sławnych przodkach naszych, o polskich królach i hetmanach.; będę wam opowiadał o Kujawiakach, Krakowiakach, Mazurach, Góralach, Hucułach, Litwinach, Żmudzinach, Kurpiach, Kozakach; jak się stroją, jak śpiewają, jakie tańce mają, jakie mają zwyczaje. Opowiadać wam także będę o naszych wielkich górach Karpatach, o Morskim Oku, o Wiśle, Dnieprze, Dźwinie, o Krakowie, Warszawie, Wilnie i o innych polskich miastach, rzekach, górach, kopalniach, skąd sól, żelazo, miedź i inne kruszce wydobywają. Opisywać wam będę polskie zwierzęta np. jak pracują pszczoły w ulu itd. Czasem wam pošlę piękne wiersze, bo wiem, że lubicie ładne wierszyki. (...) Podam Wam też czasem zagadkę, taką łamigłówkę, żebyście myślały: co ona znaczy? Teraz was się pytam dzieci: czy wam się to będzie podobało? Czy będziecie czytały pilnie Szkółkę?²⁷

Lektura pisma pokazuje, że Estkowski realizował te obietnice. Na jego łamach odnaleźć można poezję i prozę polską, teksty o tematyce historycznej przynoszące informacje na temat dziejów Polski, informacje geograficzne i przyrodnicze. W pierwszym tomie, liczącym 222 strony, dominowała poezja Teofila Lenartowicza, ks. Karola Antoniewicza, proza Estkowskiego i wyjątki z książek do czytania (m.in. *Pierwszej książki do czytania dla szkół publicznych i prywatnych*). Drugi tom „Szkółki dla Dzieci” wydrukowany przez Pawickiego i Gube przyniósł 17 utworów poetyckich, w tym poezje Teofila Lenartowicza, Wincentego Pola, Kazimierza Brodzińskiego, Seweryna Goszczyńskiego i 55 tekstów prozatorskich, w tym legend, opisów przyrody, postaci historycznych i miejsc. Od 1853 roku pismo Estkowski redagował wspólnie z ks. Ignacym Szumińskim. Na jego łamach zagościło wówczas 30 utworów poetyckich autorstwa m.in.: Teofila Lenartowicza, Stanisława Jachowicza, Franciszka Kocińskiego, Bohdana Załęskiego, Władysława Kondratowicza oraz Ignacego Krasickiego. Zamieszczono 28 utworów prozatorskich, ich tematyka pozostawała zgodna z założeniami wychowania w duchu narodowym, przybliżała dzieciom informacje z zakresu geografii i przyrody. Dominowały teksty poświęcone wybitnym Polakom i opisy polskich miast. W omawianym roku redakcja pożegnała się z młodymi czytelnikami, ogłaszając, w liście datowanym na 7 stycznia 1854 roku, zamknięcie „Szkółki dla Dzieci”. Autorzy pisma zwrócili się jednocześnie z apelem do dzieci o pamięć i prośbą o powracanie do lektury pisma. Przypomnieli cele i zadania „Szkółki dla Dzieci” oraz teksty publikowane na jej łamach. Zachęcali do czytania utworów polskich poetów, w szczególności Adama Mickiewicza, nauki historii Polski, geografii i przyrody. Ten sam tom zawierał następującą informację od redakcji:

z przyjemnością donosimy Szanownym Czytelnikom „Szkółki dla Dzieci”, że Szkółka i nadal wychodzić będzie, mimo pożegnania już wydrukowanego. Pan J. K. Żupański, księgarz w Poznaniu, ofiarował się pismo to wziąć w nakład swój. „Szkółka” wychodzić będzie w sześciotygodniowych poszytach i w takim samym jak dotąd formacie i na takim samym papierze. Objętość jej będzie powiększona. Przedpłata roczna wynosi 12, półroczna 6 złotych polskich. Zapisywać Szkółkę można na wszystkich urzędach pocztowych i w księgarniach, a mianowicie w księgarni Pana J. K. Żupańskiego w Poznaniu.

²⁷ E. Estkowski, *Do dzieci polskich*, „Szkółka dla Dzieci” 1850, nr 1, s. 3.

Redakcja nie przyjmuje nadal przedpłaty. Usiłowaniami naszym będzie uczynić *Szkółkę* pismem jak najpożyteczniejszym. Z powodu różnych okoliczności pierwszy poszyt *Szkółki* na rb. wyjdzie dopiero przy końcu marca lub na początku kwietnia. Poznań 25 stycznia 1854²⁸.

Od 1854 roku pismo Estkowskiego wychodziło pod tytułem „*Szkółka dla Młodzieży*” (co sześć tygodni). Ukazywało się nakładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego²⁹. Pismo zawierało dodatek literacki, który przynosił informacje na temat rynku wydawniczego m.in. Warszawy, Wilna, Petersburga, Lublina, Krakowa, Lwowa, Gdańska, Wrocławia. Krótkie recenzje wzbogacały wiadomości na temat nowości książkowych. Zamieszczano doniesienia na temat wydarzeń artystycznych i nekrologii. „*Szkółka dla Młodzieży*” posiadała ponadto dział poezji i prozy. Dominowały utwory poetyckie poetów publikowanych w „*Szkółce dla Dzieci*”, w szczególności Lenartowicza, Pola, Kondratowicza, Brodzińskiego. Teksty prozatorskie w odróżnienie od wcześniejszego tytułu wzbogacały wiedzę czytelników o wybitnych artystach – rzeźbiarzach, malarzach i przynosiły wiadomości z zakresu historii medycyny.

W Poznaniu ukazywał się dwutygodnik „*Przyjaciel Dzieci i Młodzieży. Pismo obrazkowe*” (1870–1873). Czasopismo było kontynuacją „*Przyjaciel Dzieci*. Pisma sześciotygodniowego z obrazkami dla pouczenia i rozrywki dzieci i młodzieży i starszych osób”, wydawał je Józef Chociszewski w Chełmie (1866–1867). W 1869 roku „*Przyjaciel Dzieci i Młodzieży*” wychodził raz w tygodniu w Chełmie. Publikowany był jako dodatek do „*Katolika*” (od nr 1–17) i „*Piasta*” (nr 1–52 z 1869). W kwietniu 1869 roku Józef Chociszewski sprzedał „*Katolika*” Karolowi Miarce. „*Przyjaciel Dzieci i Młodzieży*” stał się samodzielnym wydawnictwem. W Poznaniu ukazywał się od kwietnia 1870 roku do czerwca 1873 roku³⁰.

Pismo dla dzieci przynoszące treści o tematyce ogólnej, które jako ostatnie pojawiło się w Poznaniu pod panowaniem pruskim, to „*Warta*” – tygodnik dla chłopców i dziewcząt redagowany przez ks. Franciszka Rucińskiego i Wandę Głębocką, drukowany w Drukarni Katolickiej. Pierwszy numer pisma ukazał się 5 października 1918 roku. W 1921 roku od numeru 10 pismo zostało połączone czasopismem „*Mały Światek*” (drukowano je we Lwowie od 1887 roku), odtąd ukazywało się jako „*Mały Światek – Warta*”³¹.

„*Warta*”, w świetle zapowiedzi redakcji, przynosić miała opowieści o sławnych ludziach, opisy wydarzeń historycznych, utwory poetów polskich. Stałym działem były opowiadania przyrodnicze. Cel, który przyświecał tygodnikowi to nauka młodego odbiorcy miłości do Kościoła, Ojczyzny, wychowanie do życia dzielnego, czystego, zdolnego do poświęceń. Pismo realizowało, podobnie jak periodyki Estkowskiego, program wychowawczy w duchu narodowym. Odróżniało się od „*Szkółek*”

²⁸ „*Szkółka dla Dzieci*” 1853, z. 7, s. 301.

²⁹ O działalności wydawniczej J. K. Żupańskiego zob. E. Boczar, *Wydawcy polskich księzek dla dzieci i młodzieży w zaborze pruskim w XIX wieku...*, s. 14.

³⁰ Zob. W. Frąckowiak, *Polskie czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży na Pomorzu...*; W. Frąckowiak, M. Popławska, *Chełmiński „Tygodnik dla Dzieci i Młodzieży” Józefa Chociszewskiego w aspekcie potrzeb dydaktyczno-wychowawczych na Pomorzu...*; J. Pysio, *Czasopisma dla dzieci Józefa Chociszewskiego...*

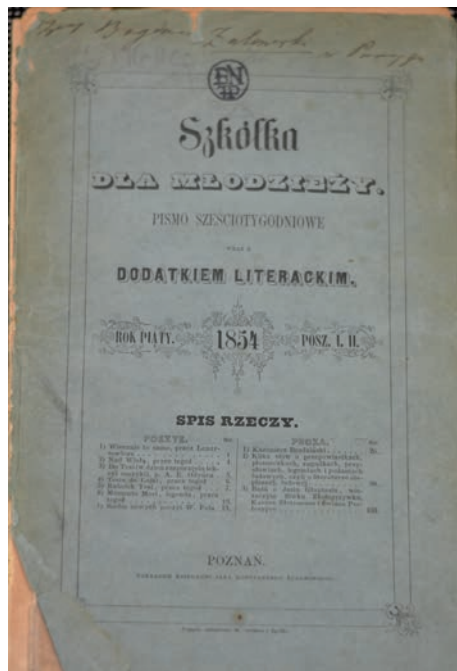
³¹ *Bibliografia historii Polski...*, poz. 735, s. 195.

Fot. 1. Karta tytułowa „Szkółki dla Dzieci”

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

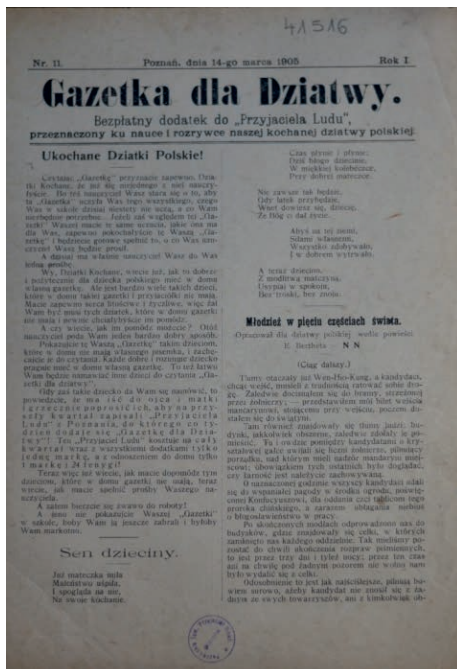
Fot. 2. Karta tytułowa „Szkółki dla Młodzieży”

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

jedynie działem rozrywek, czyli oprócz informacji dydaktycznych i poznawczych przynosiło również rozrywkowe.

Tygodniowe dodatki dla dzieci do prasy ogólnoinformacyjnej zaczynają dominować na poznańskim rynku prasowym od lat 90. XIX wieku. Wyjątkiem był ukazujący się w latach 1872–1874 dodatek „Kuriera Poznańskiego” zatytułowany „Mój Przyjaciel”. Lektura dodatków dla dzieci pozwala na wskazanie pewnych podobieństw, ale i cech wyróżniających dany tytuł. Czasopisma propagowały literaturę polską oraz piśmiennictwo dotyczące dziejów narodu polskiego, kształtowania tożsamości narodowej i nauki języka polskiego. Większość pism przynosiła teksty historyczne, poezję, prozę, powiastki i dział rozrywek. Taki schemat realizowała „Biblioteczka dla Działwy” (czerwiec 1904–1905). Ukazywała się jako dodatek do „Tygodnika Polskiego” – pisma ilustrowanego, które poświęcone było literaturze, sztuce, polityce i życiu społecznemu, wydawane przez Jana Tomaszewskiego (2 VII 1904 – 26 III 1905). Tygodnik wychodził nakładem i drukiem Wydawnictwa „Tygodnika Polskiego” w Drukarni Nakładowej Józefa Franciszka Tomaszewskiego³². Na łamach „Biblioteczki dla Działwy” publikowano *Dzieje Polski* – opowiadanie historyczne poświęcone władcom polskim od Piastów przez dynastię Jagiellonów. Utwory poetyckie przynosiły treści dydaktyczne i moralne. Pojawiały się wiersze Stanisława Jachowicza i Władysława Bełzy. Obecne były liczne powiastki moralizatorskie (*Ukarana dziewczynka, Co się stało łakomemu Stasiowi, Nie, nie skłamię!, Małe praczki, Nie masz rzeczy nieużytecznej na świecie*). W analizowanych numerach (odnaleziono 26

³² Ibidem, poz. 635, s. 169.

Fot. 3. Karta tytułowa „Gazetki dla Działywy”
 Źródło: Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk [dalej: PTPN]

Fot. 4. Kartatytułowa „Prawdy Działywy Polskiej”
 Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

numerów z 1904 i 5 z 1905 roku) odnaleziono jedną ilustrację – nr 26 z 1904 roku – która zawierała grafikę przedstawiającą rodzinę przy choince bożonarodzeniowej. Kolejne pismo „Gazetka dla Działywy” wychodziło od 3 stycznia 1905 roku do 1909 roku. Ukazywało się jako bezpłatny dodatek do „Przyjaciela Ludu”. Tygodnik redagował Michał Majerski. W roku 1905 od 3 numeru redaktorem odpowiedzialnym został Adam Marszałek; od 27 nakładcą Joanna Majerska; a od 40 redaktorem Mieczysław Noskowicz. Za czasów redakcji Majerskiego pismo drukowane było w Drukarni i Księgarni Św. Wojciecha. W roku 1906 od numeru 5 wychodziło w Drukarni „Przyjaciela Ludu”³³. Pismo realizowało narodowy program wychowawczy, na jego treść składały się, podobnie jak w przypadku pozostałych pism, polska poezja i proza, utwory moralizatorskie, dział rozrywek. Pismo zawierało rubrykę *Liściki od nauczyciela do dziatek*, o której pisano:

Pod powyższym nagłówkiem umieszczają będziemy odpowiedzi na zapytania nadsyłane z kół dziatwy naszej oraz wszelkie inne zawiadomienia. Gdy „nauczyciel” o którym z swych małych czytelników lub czytelniczek dowie się coś dobrego to w liściku udzieli pochwały, a gdy nauczyciel dowie się coś złego to na tym miejscu da winowajcy przestróg³⁴.

³³ Ibidem, poz. 280, s. 58.
³⁴ „Gazetka dla Działywy” 1905, nr 1, s. 4.

Dodatek przynosił wiersze Adama Asnyka, Marii Konopnickiej, Józefa Chociszewskiego, Teofila Lenartowicza, Kazimierza Laskowskiego, Ludwika Kondratowicza, Władysława Bełzy, Stanisława Jachowicza, ks. Karola Antoniewicza. Obecne były teksty poświęcone wybitnym Polakom i miejscom o szczególnym znaczeniu dla rodaków, takim jak Wawel, Gniezno. Cechą wyróżniającą pismo spośród innych dodatków była graficzna strona periodyku. W piśmie stosowano ozdobniki i różne kroje czcionek, każdy numer przynosił też rycinę, szczegółowo objaśnioną przez redakcję. Przykłady rycin to: *Rzadki podróżnik*, *Dzieci czytające książkę*, *św. Anna z Najświętszą Maryją Panną*, *Po chorobie*, *Ogrody watykańskie*, *Grzebanie zwłok pierwszych chrześcijan w katakumbach w Rzymie*, *Sukiennice w Krakowie*. Zamieszczano również zagadkę obrazkową. W odróżnieniu od innych pism na łamach „Gazetki” publikowano w odcinkach utwór *Młdzież w pięciu częściach świata*, opracowany na podstawie powieści E. Bertheta przez N. N.

Wydawana pod koniec omawianego okresu „Prawda Działwie Polskiej”, stała się od 16 grudnia 1917 roku (ukazały się trzy numery) do grudnia 1918 roku (50 numerów) tygodniowym dodatkiem „Prawdy” – pisma codziennego poświęconego sprawom katolickiego i polskiego ludu. Dziennik ukazywał się od 5 kwietnia 1917 do 1930 roku. Wydawcą i redaktorem naczelnym był Stanisław Kuhnert. Poznańska gazeta drukowana była w Spółce Drukarskiej Wydawnictwa Kraj w Lesznie, tam też odbijano dodatek dla dzieci. Za dział polityczny dziennika odpowiadał Karol Skwarz, a ogłoszeniowy E. Kuhnertówna. Z czasem ta ostatnia była odpowiedzialna również za dział polityczny. Od grudnia 1918 roku pismo wychodziło, jako Organ Narodowego Stronnictwa Robotnika. Obok dodatku dla dzieci posiadało także „Dodatek Świąteczny” i „Bicz”³⁵. W piśmie dla dzieci formułowane były założenia wychowania narodowego i katolickiego. Podobnie jak wymienione wcześniej tytuły „Prawda Działwie Polskiej” publikowała twórczość polskich autorów, w tym klasyków literatury. Odnaleźć można m.in. utwory Adama Mickiewicza, Marii Konopnickiej, Stanisława Jachowicza, Władysława Bełzy, Artura Oppmana, Ignacego Krasickiego, Jana Kochanowskiego, Wincentego Pola, Jana Brzechwy, fragmenty prozy Władysława Reymonta, Henryka Sienkiewicza, Stefana Żeromskiego, Aleksandra Świętochowskiego, Kazimierza Przerwy-Tetmajera, legendy Zbigniewa Kamińskiego. Pismo nie wyróżniało się stroną edytorską, prezentowało się skromnie na tle innych dodatków. Liczący zaledwie cztery strony dodatek nie posiadał ilustracji i ozdobników, charakteryzował go prosty, dwuszpaltowy druk. Cechą wyróżniającą go na tle innych był dział *Listów do redakcji*. Niemal w każdym numerze gazetki publikowano kilka listów młodych odbiorców, które stanowią cenne źródło do poznania czytelników i ich opinii na temat pisma czy ówczesnych wydarzeń. Należy dodać, że pismo otwierał list redakcji do czytelników, zawierający przesłanie dydaktyczne. Drukowane w piśmie materiały związane były z rytmem pór roku i poruszały temat religii w kontekście obchodzonych świąt.

Niektóre dodatki były dołączane do kilku pism. Tak było w przypadku „Szkółki Domowej” (1894–1900) – tygodniowego dodatku do „Gońca Wielkopolskiego”. Pisemko redagowała Helena Rzepecka. Od 1900 roku wychodziło jako pismo samodzielne z podtytułem – „Tygodnik dla samouczków dla dzieci i młodzieży”, nadal pod redakcją Rzepeckiej. Przedruki tego periodyku dołączano w formie dodatku do

³⁵ Zob. *Bibliografia historii Polski...*, poz. 723, s. 192–193.

„Gazety Bydgoskiej”. W latach 1895–1896 pismo ukazywało się także we Lwowie pod redakcją Jadwigi Sedlaczkówny i było dodatkiem do „Przedświtu”³⁶.

W omawianym okresie w Poznaniu do dzieci kierowane było pismo o charakterze etycznym. W latach 1913–1920 pod redakcją Leona Doleckiego i ks. Henryka Szumana wychodził „Nasz Przewodnik”. Był to miesięcznik dziecięcych bractw wstrzemięźliwości, bogato ilustrowany. Liczące 8 stron piśmisko spotkało się prawdopodobnie z zainteresowaniem ze strony młodego odbiorcy. W styczniu 1914 roku na łamach pisma odnotowano:

Kochane Dziaćki „Nasz Przewodnik” ukończył pierwszy roczek życia. W pierwszym numerku przed rokiem nieśmiało jeszcze patrzył w świat, nie wiedział, czy go dzieci pokochają. Dziś stąpa pewnym krokiem, bo trzyma za rączki 10 000 drobnych dziątek polskich po wszystkich dzielnicach. Dzieci czują, że „Nasz Przewodnik” je kocha, rozumieją go i chętnie słuchają, bo wiedzą, że dobrze prowadzi.

Na zawartość pisma składały się działy: *Pogadanki* (np. *Czego Janek dowiedział się o alkoholu, Pierwszy papieros*), *Powiaćki i przykłądy*, *Wiersze* (w szczególności Władysława Bełzy i Artura Oppmana), *Pieśni, Teatrzyk, Powinśzowania, Gry i zajęcia domowe, Zagadki i łamigłówki, Rozmaitości, Abstynenckie Bractwo Dzieciątka Jezus, Złote słówka i wskazówki, Kącik Liścików, Ofiarki na głodne dzieci*. Między tekstami zamieszczano przerywniki o treści: *Zmówmy codziennie Zdrowaś Maryja o nawrócenie nałogowo pijących*. W piśmie dominowała tematyka etyczna i katolicka. Redakcja chciała wychowywać w duchu patriotyzmu, odpowiedzialności za dziedzictwo narodowe, ale także w świadomości potrzeby trzeźwości. Na łamach pisma mimo dominujących motywów etycznych publikowano teksty o treści historycznej, poświęcone świętym patronom i polskim przedstawicielom literatury (m.in. sylwetki Adama Mickiewicza i Henryka Sienkiewicza). Uwagę zwracają liczne ilustracje (głównie postaci historycznych i świętych) oraz fotografie (dziecięcych bractw wstrzemięźliwości, czy dzieci, na które datki zbierało pismo).

Szczególne miejsce wśród poznańskiej prasy dla dzieci zajmował „Opiekun Dziećtek” – pismo o charakterze religijnym. Periodyk był dodatkiem do „Przewodnika Katolickiego” – jednego z ważniejszych tygodników katolickich. „Opiekun Dziećtek” wychodził od 1 października 1897 roku do końca 1926 roku. Pismo redagowali kolejno ks. Józef Kłos, Paula Wężyk, Adam Marszałek. Drukowane było w Drukarni i Księgarni Św. Wojciecha. Zgodnie z podtytułem pismo nauczało w duchu narodowym i katolickim. Jego łamy wypełniały wiersze, teksty przedstawiające dzieciństwo wybitnych Polaków, opowiadania, modlitwy okolicznościowe. Zamykał je dział rozrywek.

Przegląd tytułów polskiej prasy dla dzieci wydawanej w Poznaniu, pod panowaniem pruskim pokazuje, że wszystkie periodyki realizowały narodowy program wychowawczy. Sprawowały głównie funkcję dydaktyczną i wychowawczą. Redakcje w stosunku do swoich odbiorców odgrywały rolę nauczycieli. Pisma miały pomóc najmłodszym w nauce języka polskiego, poznaniu dziejów własnego narodu. Przede wszystkim nauczały, nawet działy poświęcone rozrywce pełniły zadania edukacyjne. Poza jednym tytułem pisma etycznego, które posiadało charakter ogólny, periodyki te realizowały cel bliski prasie Prowincji Poznańskiej stały na straży polskości.

³⁶ Ibidem, poz. 616, s. 165–166.

Fot. 5. Karta tytułowa „Naszego Przewodnika”

Źródło: Biblioteka PTPN

Fot. 6. Karta tytułowa „Opiekuna Dziełek”

Źródło: Biblioteka PTPN

Poznańska prasa dla młodzieży pod panowaniem pruskim

Udało się ustalić, iż w omawianym okresie w Poznaniu ukazywało się 11 tytułów kierowanych do młodzieży polskiej. Pięć tytułów to periodyki o charakterze ogólnym: „Dzwon Wielkopolski” (1878), „Brzask” (1911–1924), „Głos Młodzieży” (1913–1914), „My” (1916–1916), „Kierownik Młodzieży” (1917–1919).

„Dzwon Wielkopolski” (1878) był poznańską inicjatywą wydawniczą Józefa Chociszewskiego. Ukazały się zaledwie trzy numery tego tytułu. Podtytuł pisma brzmiał – „Pismo miesięczne dla ludu i młodzieży”. Na łamach czasopisma obecne były przedruki z innych pism Chociszewskiego, w szczególności z „Przyjaciela Dzieci”. Wzorem dla wydawcy miały być pisma Estkowskiego. Słowo wstępne „Dzwonu” donosiło:

„Dzwon Wielkopolski” umieszcza obrazki, wiersze, opowiadania, artykuły naukowe, a mianowicie z historii naturalnej.

W marcu 1878 roku Chociszewski zamieścił informację, że z powodu nader szczupłej liczby prenumeratorów, niedochodzącej do 100 egzemplarzy, „Dzwon Wielkopolski” nie będzie wychodził. Polecał swoim czytelnikom „Lecha”.

Istotną rolę wśród poznańskich periodyków dla młodzieży odgrywał miesięcznik „Brzask” (1911–1924). Irena Socha poświęcając uwagę temu pismu, zauważyła, że dzięki niemu Poznań stał się na początku XX wieku trzecim ważnym ośrodkiem ideowym (obok Krakowa i Lwowa) na mapie polskich ruchów młodzieżowych pod

zaborami³⁷. Można powtórzyć, że w świetle deklaracji czasopismo chciało być samodzielnym organem, redagowanym i wydawanym przez młodzież, odbiciem zaopatrywań, dążeń i prądów umysłowych młodego pokolenia, bronić młodzież przed kulturą obcą³⁸. Lektura pisma pokazuje, że celem pisma było zachowanie i kształtowanie tożsamości narodowej, samokształcenie, kontakt z młodzieżą polską wszystkich dzielnic.

Obok „Brzasku” w latach 1913–1914 ukazywał się „Głos Młodzieży” – miesięcznik poświęcony sprawie polskiej pod redakcją Kazimierza Syllera w drukarni Antoniego Fiedlera. W 1 numerze z 1913 roku redakcja zamieściła program pisma:

Pojawiła się w ostatnich czasach myśl wydawania nowego pisma. Powstała ona z wewnętrznych potrzeb życia naszej młodzieży, aby uzewnętrznić te potrzeby, a dalej, aby mieć możliwość omówienia niektórych spraw, dotyczących młodzieży sfer średnich (...). Przyzna każdy, iż niemożliwym jest omówić równocześnie potrzeby młodzieży kupieckiej i akademickiej w tym jednym piśmie [Brzask], zwłaszcza gdy pragniemy poświęcić kilka stronnic referatom i sprawozdaniom z naszych towarzysztw. Rozpoczynamy więc pracę naszą w przekonaniu, iż trzeba będzie usunąć niejedne trudności, by dopiąć naszego celu, a mianowicie te, które stawiają się w drogę ludziom niezawodowym w dziedzinie literackiej.

Pismo zgodnie z założeniami programowymi systematycznie publikowało sprawozdania Związku Polskich Towarzystw Sportowych, informacje adresowane do młodzieży kupieckiej, wzmianki o skautingu. Obecne w piśmie akcenty narodowe, potrzeba samokształcenia, manifestowanie uczuć narodowych ściągnęły zapewne uwagę władz pruskich. W maju 1914 roku redakcja poinformowała czytelników, że:

prokuratura pruska skonfiskowała zeszyt 4 kwietniowy „Głosu Młodzieży”. Rewizje odbyły się w administracji u nakładcy i p. Niemierkiewicza. dopatrzyła się bowiem w wierszu Chryste zmartwychwstał podburzania do gwałtów. Tak, nie wolno nam nawet wynurzać się z uczuć religijnych. Bo wiersz ten skomponowany jedynie na część zmartwychwstania Pańskiego. Czeka nas niewątpliwie proces, w którym ma nam być wymierzona sprawiedliwość.

Numer lipcowy z 1914 roku był ostatnim, wyrok prokuratury był zbyt dotkliwy:

jak już w numerze 5. majowym donieśliśmy szanownym kolegom i czytelnikom pisma naszego o konfiskacie przez prokuraturę pruską zeszytu 4. kwietniowego. Dnia 6 czerwca odbył się proces przed II izbą karną poznańską. Prokurator wniósł dla redaktora naszego odpowiedzialnego miesiąc i 3 dni więzienia. Izba natomiast po naradzie – przy dzielnej obronie p. mec. Dr Mieczkowskiego – zasądziła na 130 mk. oraz poniesienie kosztów procesu. Cios to dotkliwy dla naszego młodego wydawnictwa. Lecz cios ten jak i inne nie wstrzymają nas w pochodzie ku raz wytkniętemu celowi. – Sursum corda!

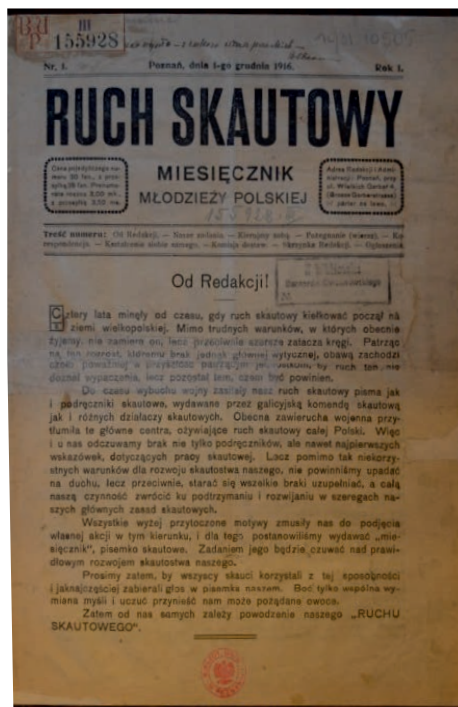
---

³⁷ I. Socha, *Czasopisma Związku Towarzystw Tomaszka Zana*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, t. 5, z. 1 (9), s. 64.

³⁸ Zob. „Brzask” 1911, nr 1, s. 1.

W Poznaniu w omawianym okresie ukazywały się dwa tytuły prasy harcerskiej: „Bibuła Skautowa” (1918) i „Ruch Skautowy” (1916). O pierwszym z wymienionych pism donosi Marian Miszczak. Ukazały się numery 1–2 tego tytułu. Natomiast „Ruch Skautowy” był miesięcznikiem młodzieży polskiej, redagowanym przez E. Węclawskiego, drukowanym przez Mieczysława Putiatyckiego. Ukazał się tylko pierwszy numer pisma. Miesięcznik został zawieszony. Jedyne egzemplarz zachował się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. Na pierwszych kartach pisma redakcja zamieściła słowo wstępne:

Cztery lata minęły od czasu, gdy ruch skautowy kiełkować począł na ziemi wielkopolskiej. Mimo trudnych warunków, w których obecnie żyjemy, nie zamiera on, lecz przeciwnie szersze zatacza kręgi. Patrząc na ten wzrost, któremu brak jednak głównej wytycznej, obawą zachodzi, czoło poważniej w przyszłość patrzącym jednostkom, by ruch ten nie doznał wypaczenia, lecz pozostał tem, czem być powinien. Od czasu wybuchu wojny zasilają ruch skautowy pisma jak i podręczniki skautowe, wydawane przez galicyjską komendę skautową jak i różnych działaczy skautowych. Obecna zawierucha wojenna przytłumiła te główne centra, ożywiające ruch skautowy całej Polski. Więć i u nas odczuwamy brak nie tylko podręczników, ale nawet najpierwszych wskazówek, dotyczących pracy skautowej. Lecz pomimo tak niekorzystnych warunków dla rozwoju skautostwa naszego, nie powinniśmy upadać na duchu, lecz przeciwnie, starać się wszelkie braki uzupełniać, a całą naszą czynność zwrócić ku podtrzymaniu i rozwijaniu w szeregach naszych głównych zasad skautowych. Wszystkie wyżej przytoczone motywy zmusiły

Fot. 7. Karta tytułowa „Ruchu Skautowego”

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

nas do podjęcia własnej akcji w tym kierunku i dla tego postanowiliśmy wydawać miesięcznik, piśmisko skautowe. Zadaniem jego będzie czuwać nad prawidłowym rozwojem skautostwa naszego. Prosimy zatem, by wszyscy skauci skorzystali z tej sposobności i jak najczęściej zabierali głos w piśmisku naszym. Boć tylko wspólna wymiana myśli i uczuć przynieść nam może pożądanе owoce. Zatem od nas samych zależy powodzenie naszego RUCHU SKAUTOWEGO”.

Treści propagujące idee skautingu publikowano także w piśmie o charakterze etycznym, wydawanym pod tytułem „Świt”. Był to miesięcznik polskiej młodzieży abstynenckiej. Ukazywał się od 1908 do 1939 roku. W 1911 roku periodyk połączył się z „Miesięcznikiem dla Popierania Ruchu Wstrzemięźliwości”, redagowanym przez ks. Kazimierza Niesiołowskiego. Został utrzymany tytuł „Świt”. Inicjatywę wydawania pisma polskiej młodzieży abstynenckiej podjął się Józef Kostrzewski. Periodyk wydawał własnym sumptem. Jednak jako student nie mógł występować w roli redaktora, stąd pismo firmowane było przez bankowca poznańskiego – Jana Całkę. Józef Kostrzewski był też założycielem tajnego Związku Akademików Abstynentów, propagującego wśród młodzieży m.in. turystykę patriotyczną. Kostrzewski opracował osiem szlaków wycieczkowych, publikowanych w pracy – Karol Kościński, *Przewodnik po Poznaniu i Wielkim Księstwie Poznańskim* (Poznań 1909), ale wcześniej na łamach „Świt” (numer 5 z 1908).

Fot. 8. Karta tytułowa „Świt”

Źródło: Biblioteka PTPN

Cel pisma zamieszczony w pierwszym numerze z 1908 roku głosił, że:

Chce ono oświecać młodzież o niebezpieczeństwie jakie ze strony alkoholu zagraża przyszłości narodu naszego, chce ono budzić do walki z tym wrogiem zdrowia, moralności i dobrobytu społeczeństwa, chce być pomocą dla naszych młodych bojowników abstynencji, chce łączyć i skupiać rozproszone siły. (...) I będzie ściśle bezpartyjne, choć oparte na podstawie narodowej.

Na zawartość pisma składały się: artykuł wstępny (poruszane tematy – walka z alkoholem ze stanowiska narodowego, stosunek polskich przedstawicieli literatury wobec alkoholizmu); działy – *Z ruchu abstynenckiego wśród uczącej się młodzieży różnych krajów* (tu sprawozdania międzynarodowego biura informacyjnego dla młodzieży uczącej się w Sztokholmie); *Wiadomości*; *Z piśmiennictwa* (literatura na temat szkodliwości alkoholu); *Materiał statystyczny* (np. na temat alkoholu a chęci do pracy); *Ze świata* (stanowisko przedstawicieli świata literatury wobec alkoholu, śmiertelność z powodu alkoholu); *Z Polski* (ogólne spojrzenie na działanie używek, bojkot zaborcy poprzez trzeźwość); *Z prasy przeciwalkoholowej*.

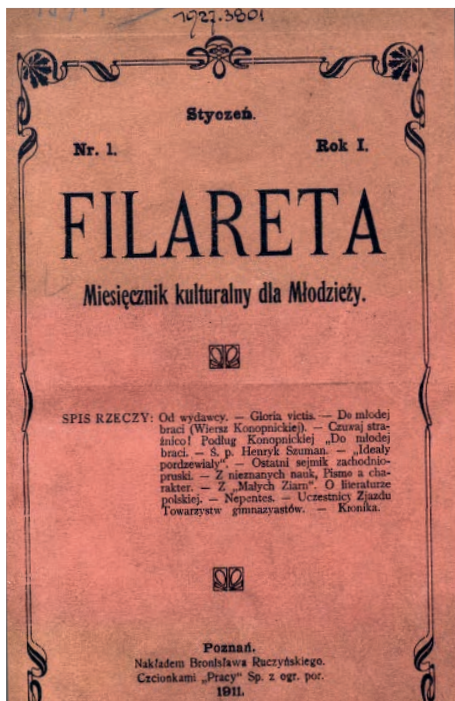
Na zakończenie wspomnieć należy o prasie o charakterze kulturalnym – „Filarecie”, „Ruchu Kulturalnym” oraz tajnym piśmie młodzieży – „Ozimina”.

„Filareta” ukazywał się od 1910 do 1913 roku pod redakcją Bronisława Ruczyńskiego i Bolesława Rakowskiego. Był miesięcznikiem omawiającym zagadnienia z dziedziny kultury, cywilizacji, nauki i sztuki. Odzwierciedlał życie młodzieży wielkopolskiej. W świetle programu miał szerzyć i utrwalać tradycję polską, słowiańską i katolicką.

Usilnym dążeniem redakcji i współpracowników pisma było stworzenie nowej placówki kulturalnej w dzielnicy, zogniskowanie sił literackich. Pismo otwierały artykuły poświęcone zagadnieniom społecznym, historyczno-literackim (m.in. na temat mesjanizmu polskiego, wychowaniu narodowemu, przyszłości Polaków w Ameryce, twórczości kobiecej); dalsze karty pisma wypełniały artykuły różnej treści (dotyczące gry w piłkę, błędów językowych, katalogów bibliotecznych, opracowań książkowych, skautingu). Na zawartość periodyku składały się poezje (Konopnickiej, Mickiewicza, Wierzyńskiego, Brodnickiego), opisy i podróże (cykl artykułów Stanisława Orlińskiego). Pismo zamieszczało rubryki: *Nekrologia*, *Z Piśmiennictwa*, *Kronika*.

Kontynuację „Filarety” stanowił „Ruch Kulturalny”, redagowany przez Bolesława Rakowskiego w 1914 roku. Pismo reprezentowało wyższy poziom intelektualny niż jego poprzednik. Zamieszczało rozprawy z dziedziny literatury, historii, socjologii. Prowadziło przegląd piśmiennictwa i uwzględniało twórczość umysłową.

W Poznaniu w latach 1832–1918 ukazywało się 28 tytułów prasy dla dzieci i młodzieży. Pisma tworzyły wybitne postaci – Ewaryst Estkowski, Józef Chociszewski, Józef Kostrzewski, ks. Józef Kłos. Poznańskie czasopisma dla dzieci i młodzieży, wydawane pod panowaniem pruskim różniły się pod względem wieku odbiorcy, charakteru treści, instytucji sprawczej, jednak zawsze obecna w nich była idea obrony narodowości. Czasopisma dla dzieci, często przynosiły te same treści, ale różnił je sposób redagowania. Ich rolą było wychowanie młodego czytelnika w duchu narodowym, nauka języka polskiego i ukazanie dziedzictwa narodowego.

Fot. 9. Karta tytułowa „Filareta”

Źródło: Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu

Pisma młodzieżowe utrwały owe dziedzictwo. Czytelnik prasy młodzieżowej miał się sam kształcić i pracować dla dobra narodu. Można powtórzyć za Wiktorem Frąckowiakiem:

Specyfiką czasopism dla dzieci i młodzieży było usilne przeciwdziałanie tendencjom szkoły pruskiej, która przez swoją politykę germanizacyjną uniemożliwiła rzetelne kształcenie ogólne oraz celowo wypatrzała wiadomości z geografii i historii Polski³⁹.

Bibliografia

Źródła

- „Biblioteczka dla Działwy” (1904–1905) – dodatek „Tygodnika Polskiego”
- „Brzask” (1911–1924)
- „Dzwon Wielkopolski” (1878–1878)
- „Gazetka dla Działwy” (1905–1909) – dodatek „Przyjaciela Ludu”
- „Głos Młodzieży” (1913–1914)
- „Mój Przyjaciel” (1872–1874) – dodatek „Kuriera Poznańskiego”
- „Nasz Przewodnik” (1913–1920)

³⁹ W. Frąckowiak, *Polskie czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży na Pomorzu...*, s. 5.

- „Opiekun Dzieci” (1897–1926)
 „Prawda Dziaćwie Polskiej” (1917–1918) dodatek do „Prawdy”
 „Przyjaciel Dziaćwy” (1903–1916) – dodatek „Przyjaciela Ludu”
 „Przyjaciel Dzieci i Młodzieży” (1870–1873)
 „Rozrywki dla Dzieci” (1832–1832)
 „Ruch Skautowy” (1916)
 „Szkółka dla Dzieci” (1850–1953)
 „Szkółka dla Dzieci” 1853, z. 7, s. 301
 „Szkółka dla Młodzieży” (1854–1855)
 „Szkółka Domowa” (1894–1900) – dodatek „Gońca Wielkopolskiego”
 „Szkółka Polska” (1907–1908) – dodatek „Orła”
 „Świt” (1908–1939)
 „Warta” (1918–1920)

Literatura

- Albińska J., *Procesy prasowe redaktora „Dziennika Kujawskiego” Józefa Chociszewskiego z lat 1893–1896*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2011, nr 1 (6).
- Bibliografia historii Polski XIX i XX w.*, t. 3, 1865–1918, część 1, Materiały ogólne, vol. 1, pod kier. S. Sokołowskiej, Warszawa 2000.
- Bibliografia historii Polski XIX i XX w.*, t. 3, 1865–1918, vol. 2, pod kier. S. Sokołowskiej i I. Ossowskiej, Warszawa 2010.
- Boczar E., *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży – wiek XIX*, Warszawa 2010.
- Boczar E., *Wydawcy polskich księzek dla dzieci i młodzieży w zaborze pruskim w XIX wieku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 2015, nr 1 (2).
- Borkowski S., *Stosunki społeczno-gospodarcze. Ludność*, [w:] *Dzieje Wielkopolski. Lata 1973–1918*, t. 2, red. W. Jakóbczyk, Poznań 1973.
- Estkowski E., *Do dzieci polskich*, „Szkółka dla Dzieci” 1850, nr 1.
- Frąckowiak W., *Pedagogiczne aspekty polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach Zachodnich w okresie rządów Bismarcka (1862–1890)*, Bydgoszcz 1979.
- Frąckowiak W., *Pedagogiczne tendencje pomorskiej i kujawskiej prasy polskiej dla dzieci i młodzieży w latach 1891–1920*, Bydgoszcz 1981.
- Frąckowiak W., *Polskie czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży na Pomorzu w latach 1865–1920 oraz jego aspekty oświatowe i patriotyczne*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1978, t. 17, nr 2.
- Frąckowiak W., Popławska M., *Chełmińskie „Tygodnik dla Dzieci i Młodzieży” Józefa Chociszewskiego w aspekcie potrzeb dydaktyczno-wychowawczych na Pomorzu*, „Roczniki Naukowe. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego w Gdańsku” 1973, nr 3, s. 329–349.
- Grabowski S., *Na przyszły pożytek*, Pułtusk 2001.
- Jakóbczyk W., *Prasa w Wielkopolsce (1859–1918)*, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 1976.
- Jakubek M., *Prasa krakowska 1795–1918*, Kraków 2004.
- Jarowiecki J., *Prasa lwowska w latach 1864–1918: bibliografia*, Kraków 2002.
- Jazdon A., *Wydawcy poznańscy 1815–1914. Kształtowanie środowiska i repertuaru wydawniczego*, Poznań 2012.

- Kamisińska D., *Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci”, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”* 2015, vol. 13, s. 15–51.
- Kędełski M., *Stosunki ludnościowe w latach 1815–1918*, [w:] *Dzieje Poznania*, t. 2, cz. 1, red. J. Topolski, L. Trzeciakowski, Warszawa-Poznań 1994.
- Kolasa W. M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku) naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013.
- Krausowa J., *Walenty Stefański*, [w:] *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981.
- Lcwańska I., „Szkółka dla dzieci” Ewarysta Estkowskiego, [w:] *Rozprawy z historii literatury dla dzieci i młodzieży*, Wrocław 1958, s. 11–91.
- Pysio J., *Czasopisma dla dzieci Józefa Chociszewskiego*, „Studia Sztuki Dziecięcej” 1989, z. 4, s. 59–69.
- Socha I., *Czasopisma Związku Towarzystw Tomasz Zana*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, t. 5, z. 1(9).
- Zahradnik S., *Czasopiśmiennictwo w języku polskim na terenach Czechosłowacji w latach 1848–1938*, Opole 1989.
- Zieliński S., *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

Magazines for children and youth from Poznań until 1918

Abstract

The aim of the article is to present Poznań magazines for children and youth, issued under Prussian rule. It was agreed, that in the reviewed period in Poznań appeared 28 newspapers targeted at a young audience, including 17 periodicals for children and 11 for youth. The list of magazines for children and youth has been developed on the basis of the *Base of the press for children and youth until 1918*, created by Władysław Marek Kolasa and the project team of scientific research under the guidance of K. Woźniakowski. Featured writings were bringing the contents of a general nature, but also religious, ethical, and cultural. All magazines implemented national education program, sometimes acting as textbooks to learn Polish history.

Key words: Polish press, newspapers for children, newspapers for youth

Sabina Kwiecień
Pedagogical University of Cracow
Institute of Information Sciences